

ТАҒИИРЁБИИ ТАРКИБИ СЌТАҲОИ ЧУВОРИМАККА ВОБАСТА БА НАВЪҲО ВА ЗИЧИИ РАСТАНИҲО

Аламуратов Б.Б.- омӯзгори ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: сўта, маҳсулнокии ҷуворимакка, зичии ниҳолҳо, навъ, дон, киштҳои ангорӣ, нишондод.

Таҳлили шароити хокию иқлимии ноҳияҳои водигии ҷумҳури нишон медиҳад, ки ин минтақаҳо барои ба даст овардани ду ҳосили дон аз як воҳиди масоҳати заминҳои қорами обӣ дар як сол бо роҳи интихоби дурусти зироатҳои ғалладонагӣ, навъу зичии ниҳолҳои онҳо, мукамалгардонии технологияи парвариши онҳо бо дарназардошти хусусиятҳои хоси ҳар як минтақаи ҷумҳури шароити мусоид мавҷуд аст. Натиҷаҳои ин таҳқиқот собит менамоянд, ки дар натиҷаи гирифтани ду ҳосил маҳсулнокии заминҳои қорами обӣ ду маротиба зиёд мешавад (Нурматов А.Н., 2003)

Бояд тазаққур дод, ки самаранок истифодабарии заминҳои қорам дар Тоҷикистон бо роҳи парвариши ду ҳосили дон дар як сол таърихи тўлонӣ дорад ва дар ҳама зинаҳои тараққиёти ҷомеа диққати зироаткоронро ҷалб менамуд. Дар мавриди баҳодиҳии ҳар гуна омилҳои таҳқиқшаванда маҳсулнокии зироатҳои кишоварзӣ яке аз нишондодҳои беҳтарин ба шумор меравад ва дар парвариши ҷуворимакка дар киштҳои асосӣ ва ангорӣ аз бисёр омилҳо ва махсусан аз шароити парвариш вобастагии зичро доро мебошад (Каримов А., 1970.). Дар ин раванд муқоисаи унсурҳои маҳсулнокии ҷуворимакка дар шароити мухталифи хокию биоиклимӣ онро собит менамоянд, ки баландшавии маҳсулнокии ин зироат дар шароити заминҳои обёришаванда асосан аз ҳисоби хуб дондоршавии сўта, зиёдшавии ҳаҷми 1000 дона, шумораи қаторҳои дон ва миқдори донаҳо дар қатор ба вуҷуд меояд.

Дар як вақт дар зиёдшавии ҳосили дони ҷуворимакка бисёр аломатҳои миқдорӣ ба монанди андоза, шумора ва массаи сўта ва донҳо аҳамияти калонро дороанд. Сўта маҷмуи мураккаби морфофункционалӣ буда, бо бисёр аломатҳо ва хусусиятҳо, ки дар пайдоргардии маҳсулнокии аҳамияти калонро доро мебошанд, тавсиф меёбад. (Ким П.Г. 1970) Таносубҳои мухталиф ва ифодаёбии унсурҳои таркибии сўта имконият медиҳад, ки гуногуншаклӣ аз рӯи андоза (дарозӣ, диаметр), пуррагӣ ва маҳсулнокии сўта пайдор гарданд. Ба унсурҳои таркибии сўта дар радиҳои омилҳои мухталифи технологияи парвариши навъҳо ва зичии ниҳолҳои онҳо таъсири кулӣ мерасонанд (ҷадв.).

Ҷадвал-Таркиби сўтаи ҷуворимакка дар киштҳои ангорӣ вобаста ба навъҳо ва зичии растаниҳои онҳо

Навъҳо	Зичии ниҳолҳо, ҳаз./га	Дарозии сўта, см	Диаметри сўта, см	Миқдори		
				қатори дона- ҳо дар сўта	донаҳо дар қатор	донаҳо дар як сўта
Аскар	40	20,1	4,4	14,0	45,0	642,0
	50	19,0	4,2	13,5	44,6	608,0
	60	17,3	4,1	13,0	41,0	550,0
	70	16,2	4,0	12,0	38,3	483,0
Зоҳир	40	21,2	4,3	14,0	45,8	645,2
	50	20,1	4,2	13,8	44,4	604,5
	60	18,4	4,1	13,4	41,2	550,0
	70	17,5	4,0	13,0	36,8	480,1
Шухрат	40	17,6	4,1	14,0	41,0	495,0
	50	17,0	4,0	13,5	40,0	490,0
	60	16,7	3,9	13,1	38,5	450,1
	70	16,0	3,8	13,0	35,0	401,7
Дилшод	40	19,4	4,2	14,0	44,1	595,1
	50	18,1	4,1	13,6	43,0	592,1
	60	17,5	4,0	13,2	40,0	540,8
	70	17,1	4,0	13,0	35,1	475,3

Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки бо мурури зиёдшавии ниҳолҳо унсурҳои таркибӣ кам мешаванд, яъне дар киштҳои бо шумораи ниҳолҳоишон зиёд сўтаҳо нисбат ба шумораи ками ниҳолҳо дар масоҳат хурд мешаванд. Дар як вақт шумораи қаторҳои дон дар сўта, шумораи донҳо дар қатор ва дар натиҷа шумораи умумии донаҳо дар як сўта кам мешаванд.

Масалан, дар вариантҳои навъи «Зоҳир» дар мавриди зиёд намудани ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳазор дарозии сўтаҳо аз 20,1 то 16,2 см кам шудаанд, ки фарқиати камшавӣ 3,9

см-ро ташкил менамоюд (Доспехов Б.А., 1985). Чунин қонуниятӣ камшавии дарозии сӯтаҳо дар вариантҳои дигар навъҳои ҷуворимаққа вобаста ба зичии ниҳолҳо низ ба мушоҳида мерасад. Зичии ниҳолҳо дар як вақт ба диаметри сӯтаҳо низ таъсир менамоюд. Аз натиҷаи ташхисҳо маълум мешавад, ки дар мавриди зиёд намудани зичии ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳаз/га дар доираи навъҳо – «Аскар», «Зоҳир», «Шухрат» ва «Дилшод» диаметри сӯтаҳо мутаносибан ба навъҳо 0,4; 0,3; 0,3 ва 0,2 см кам мешавад.

Натиҷаи ташхиси қатори донаҳо дар сӯта нишон медиҳад, ки дар шароити таҷрибаҳо ин нишондод дар доираи навъҳою зичии ниҳолҳои онҳо аз 12,0 то 14,0 қатор тағйир меёбад. Дар байни навъҳо дар алоқамандӣ бо зичии ниҳолҳо фарқияти кулӣ ба мушоҳида намерасад ва ин нишондод дар доираи навъҳои «Аскар», «Зоҳир», «Шухрат» ва «Дилшод» мутаносибан 12,0-14,0; 13,0-14,0; 13,0-14,0 ва 13,0-14,0 қаторро ташкил менамоюд.

Дар нишондоди миқдори донаҳо дар қатор ба ҷуз аз навъи «Шухрат» дар байни навъҳои «Аскар», «Зоҳир» ва «Дилшод» фарқияти калон ба қайд гирифта нашудааст. Нишондоди максималӣ дар варианти 40 ҳаз./га дар ин навъҳо мутаносибан 45,0; 45,8 ва 44,1 донаро дар қатор ташкил менамоюд, ки нисбат ба ҳамин варианти навъи «Шухрат» аз 3,1 то 4,0 дона дар қатор зиёдтар аст. Дар ҳама навъҳои таҳқиқшаванда нишондоди камтарин дар варианти 70 ҳаз./га ба мушоҳида мерасад. Миқдори донаҳо дар қатор дар ин вариант нисбат ба варианти 40 ҳаз./га дар доираи навъҳо мутаносибан 6,7; 9,0; 6,0 ва 9,0 дона камтар аст. Ин ҳолат таъсири зичии ниҳолҳо ба маҳсулнокии сӯтаҳои ҷуворимаққа дар киштҳои ангорӣ собит менамоюд.

Миқдори донаҳо дар як сӯта нишондодест, ки таъсири зироатро ба муҳити парвариш инъикос менамоюд. Таҳқиқоти мо онро собит менамоюд, ки дар доираи навъҳо ва зичии ниҳолҳо ин нишондод ба таври кулӣ тағйир меёбад. Миқдори донаҳо дар сӯта дар доираи навъҳои таҳқиқшавандаи «Аскар», «Зоҳир», «Шухрат» ва «Дилшод» вобаста ба зичии ниҳолҳои онҳо мутаносибан 483,0-642,0; 480,1-645,2; 401,7-495,0 ва 475,3-595,1 донаро ташкил менамоюд. Нишондоди баландтарин дар навъҳои «Аскар», «Зоҳир» ва камтарин дар навъи «Шухрат» ба мушоҳида мерасад.

Аз натиҷаи ташхисҳо бар меояд, ки зичии ниҳолҳо ба нишондоди миқдори донаҳо дар як сӯта таъсири назаррас мерасонанд. Масалан, дар вариантҳои 40, 50, 60 ва 70 ҳаз./га-и навъи «Аскар» ин нишондод мутаносибан 642,0; 608,0; 550,0 ва 483,0 донаро ташкил менамоюд, яъне зиёд намудани шумораи ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳаз/га ба он мусоидат намудааст, ки миқдори донаҳо дар сӯта ба ҳисоби миёна 159,0 дона кам шавад. Чунин тамоил дар дигар навъҳои таҳқиқшаванда низ ба қайд гирифта шудааст ва он маъноеро дорад, ки тавассути интиҳоби дурусти зичии ниҳолҳо имкон аст, ки тағйироти миқдори унсурҳои таркиби сӯтаҳо ба танзим даровард.

Дар баландравии ҳосилнокии ҷуворимаққа дар киштҳои асосӣ ва ҳам такрорӣю ангорӣ бисёр аломатҳои сифатӣ, ба монанди вазни сӯта, дон, массаи 1000 дона, баромади дон ва ғ. таъсири кулӣ мерасонанд. Аз унсурҳои таркибии ташхисшавандаи ҳосили ҷуворимаққа нишондодҳои бузургӣ ва массаи сӯта бештар муҳиманд. Сӯта ин маҷмӯи мураккаби морфофункционалӣ буда, бо бисёр аломатҳо ва хусусиятҳо, ки дар пайдоргардии маҳсулнокии он аҳамияти калонро доро мебошад, тавсиф меёбад. Ба таркиби сӯтаи ҷуворимаққа дар баробари дигар унсурҳои технологияи парвариши зичии ниҳолҳо таъсири калон мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Нурматов А.Н. Круглогодичное использование орошаемых земель – Душанбе: Санадвора, 2003.– 120 с.
2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
3. Каримов А. Выращивание двух урожаев зерна в условиях орошаемого земледелия северного Таджикистана - Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата биологических наук – Душанбе, 1970. – 18 с.
4. Ким П.Г. Основные факторы и принципы агротехники получения двух урожаев зерна на поливных землях Юго-западного Таджикистана - Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата с.-х. наук – Душанбе, 1970. – 23 с.

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ПОЧАТКОВ КУКУРУЗЫ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СОРТОВ И ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ

В данной статье приводится структура урожая в пожнивной культуре в зависимости от сортов и густоты стояния кукурузы. Полученные данные отражены в таблице, в которой показаны все элементы структуры зерна в початках

Ключевые слова: початки, продуктивность кукурузы, густота стояния, сорт, зерно, пожнивныe посевы, показатель.

ANNOTATION
IN THE STRUCTURE CHANGES OF COBS CORN DEPENDING ON THE
VARIETIES AND PLANT DENSITY

In this article presents the structure of the crop in a stubble crop depending on the varieties and plant density of corn. The data obtained are reflected in the table, which shows all the elements of the structure of the grain cobs.

Key words: *cob, corn productivity, standing density, variety, grain, stubble, crops, indicator.*